

УДК 378.4 (477-25) КМА: [378.12+091] (477)

Симчик М. В.

ДО ПРОБЛЕМИ ІДЕНТИФІКАЦІЇ РУКОПИСНИХ КУРСІВ ПРОФЕСОРІВ КМА (XVII-XVIII ст.)

Стаття присвячена розробці критеріїв визначення належності рукописів XVII-XVIII ст. до спадщини професорів Києво-Могилянської академії та ідентифікації їхнього авторства.

Незважаючи на певні досягнення українських дослідників у вивченні філософської спадщини професорів Києво-Могилянської академії (КМА), залишається ряд прогалин, без заповнення яких неможливий справжній поступ у цій галузі історії філософії. До першочергових передусім належить проблема уточнення складу джерельної бази, на якій має ґрунтуватись вивчення філософії в КМА.

На сьогоднішній день у фондах Інституту рукописів Національної бібліотеки України ім. Вернадського № 301 (Рукописи Церковно-археологічного музею Київської духовної академії), № 303 (Рукописи Милицького монастиря), № 305 (Рукописи Київської духовної семінарії), № 306

(Рукописи Києво-Печерської лаври), № 307 (Рукописи київського Золотоверхого Михайлівського монастиря), № 312 (Рукописи київського Софійського собору) зберігається близько двохсот рукописних курсів, що читались у філософських класах різних навчальних закладів XVII і XVIII ст. Майже половина цих курсів приписується професорам КМА. Так, згідно з відомим описом Я. Стратій, В. Андрушка і В. Литвинова до філософських зараховується 182 курси, а могилянськими вважається 89 [1]. Хоча слід зауважити, що даний опис не відображає всіх курсів філософії, наявних у фондах НБУВ. Так, курси з шифрами ДА/п42, ДА/п564, ДА/п565, Мел.м/п132, ДС/п156, ДС/п162, ДС/п165, ДС/

п175, ДС/пП6, ДС/178, ДС/п179, ДС/п180, ДС/п181, 104п/90, 120п/86, 552/226С, 621/388С, які мають усі ознаки філософських, в описі не враховано. Крім могилянських курсів, у зібраннях представлені філософські курси, що читались у католицьких та унійних закладах: у Львівській єзуїтській колегії (112п/65, 113п/72) та у Львівській василіанській колегії (Мел.м/пІЗО, 94п/53), в Замоїській академії (ДС/п147), Кам'янецькій єзуїтській колегії (296п/93), Віленській академії (441п/1709), у Луцькій єзуїтській колегії (109п/63), Ярославській колегії (92п/52), а також у Паризькому університеті (ДА/п41), Братиславському єзуїтському університеті (ДА/п47) та ін. Трапляються й філософські курси, що читалися в деяких православних закладах, наприклад, у московській Слов'яно-греко-латинській академії (637п/412) чи Білгородській колегії (122п/69).

Зважаючи на те, що рукописні філософські курси професорів КМА є найважливішим джерелом для вивчення філософії в КМА, а також стану філософської думки в Україні XVII-XVIII століть, постає надзвичайно серйозне завдання щодо атрибуції цих курсів. Отже, при вивченні певного рукописного курсу насамперед потрібно визначити: 1) в якому навчальному закладі він читався; 2) хто є його автором; 3) рік його написання.

Іноді необхідну інформацію можна одержати з назви самого курсу, напр.: «*Philosophia universa doctrinam peripateticam ad mentem principis philosophorum Aristotelis Stagyratae complectens, commentationibus scholasticis illustrata atque in alma Kijoviensi Academia orthodoxa Mohileana ingenuo auditori Roxolano extrada annis 1717 et 1718 optimo professore ac ordinario prefecto pro tunc scholarum R. Patre Josepho Wólczański* (Загальна філософія, що висловлює перипатетичну доктрину за замислом найпершого серед філософів Арістотеля Стагірита, через схоластичні трактати висвітлена і в благодатній православній Києво-Могилянській академії викладена шляхетному роксоланському слухачеві в році 1717 і 1718 найкращим професором і на той час ординарним префектом шкіл всечаснішим отцем Йосипом Волчанським)» (ДС/п164). Відповідно до такої назви чітко можна визначити, що даний курс читався в Києво-Могилянській академії, що

він читався в 1717-1718 роках і що його автором є Йосип Волчанський, який у той час був ординарним префектом.

В окремих випадках інформацію про автора курсу можна одержати з підпису в кінці рукопису, напр.: «*Finitus philosophiae biennalis cursus in Ecclaesia Dei Barlaami Jasiński primatis at metropolitani cathedrae S. S. Sophiae, Sanctae Laurae Peczeriensis Joasaphi Krokowski archimandritae, Collegii Kijovomohilaeani Innocentio Popovski rectoris, scholarumque prefecti Christophori Czarnucki, anno 1706 die Junii 22 pridie ante nativitatem Sancti Ioannis Baptistae* (Закінчений дворічний курс філософії Варлаама Ясинського, голови Церкви Господньої і митрополичої кафедри святої Софії, архімандрита святої Печерської Лаври Йоасафа Кроковського, ректора Києво-Могилянської колегії Інокентія Поповського і префекта шкіл Христофора Чарнуцького 22 червня 1706 року, за день до Різдва Йоанна Хрестителя)» (№ 21, ЮОп/49).

Але найчастіше навіть ті курси, в яких добре зберігся титульний аркуш, потрібної інформації не надають. Так, із 89 курсів, визначених в описі Я. Стратій, В. Андрушка і В. Литвинова як такі, що належали професорам КМА, тільки 25 містять безпосередні вказівки щодо їхнього авторства.

У більшості рукописів зазначено, що даний філософський курс читався в Києво-Могилянській академії і вказано рік викладання. Але трапляються випадки, коли на титульній сторінці немає відомостей про навчальний заклад, є лише непрямі вказівки, що він читався в Україні (а можливо, в Росії), напр.: «*Universa Philosophia commentariis scholasticis illustrata doctrinam peripateticam complectens ingenuo auditori Roxolano exposita 1699* (Шкільний курс загальної філософії, що вміщує перипатетичне вчення, викладений шляхетному роксоланському слухачеві 1699)» (622п/396)². З даного заголовка ми не можемо довідатись про те, хто є автор цього курсу і де він читався. Припущення про те, що він обов'язково мав читатися в Києво-Могилянській академії, на тій підставі, що був адресований роксоланському слухачу, може бути хибним, адже в підручниках, що читались у московській Слов'яно-греко-латинській академії, можна зуст-

¹ Цей напис чітко вказує на те, що Чарнуцький був у той час префектом. Як ми знаємо з історичних досліджень, префект був найчастіше викладачем філософії, але траплялися винятки [2].

² Даний курс в «Описании курсов философии и риторики профессоров Киево-Могилянской академии» приписується Інокентію Поповському, але автори не дають жодних пояснень, на підставі чого вони це роблять. Про те, що в 1699 префектом академії був Поповський, ми знаємо від Макарія Булгакова, але немає підстав твердити, що цей курс обов'язково мав бути прочитаний у КМА.

піти згадку про Роксоланію, напр.: «Trivium Aristotelis ab Alcide Roxolano biennio decurrendum, seu très philosophiae species Logica, Phisica et Methaphisica, trita a Peripateticis via ac methodo in scholis usitata Athenis Alexiewicianis S. Caesareae Maiestatis Moschovitibus praelucente, Javorsciana Cyntia elucudari et publice tradi caeptae anno, quo aeterna Sapientia de caelo ad terras investigabilem suscepit viam 1704,9 Septembres (Арістотелівський тривій, що має викладатися роксоланинським Алкідом протягом двох років, або три філософські розділи - логіка, фізика і метафізика - пройдені шляхом перипатетиків і методом, що використовується в школах Алексіївських Атен святої царської величності в Москві, Кинтією Яворського освячені і публічно проголошені в році 1704, після того як вічна мудрість знайшла досяжний путь з неба на землю)» (671/461С).

Іноді на титульному аркуші зустрічається прізвище переписувача (студента). З одного боку, це може допомогти при визначенні авторства, якщо збереглися відомості, до якого класу він належав і хто в даний рік читав філософський курс, а з іншого - часто це призводить до того, що неможливо визначити, чи йдеться про автора рукопису, чи тільки переписувача. Так, рукопис «Olympia philosophica ad cursum biennalem decertantibus sapientiae amatoribus in Collegio Kievo-Mohilaeano proposita anno... 1721 die 15 Septembris m(anum) p(roprum) Malinovcii (Філософська Олімпія для дворічного курсу, запропонована в Києво-Могилянській академії для диспутуючих шанувальників мудрості 15 вересня 1721 року, написана власною рукою Малиновським)» (ДС/п166) атрибутований в описі Я. Стратій, В. Андрушка і В. Литвинова як такий, що, очевидно, належить Іларіону Левицькому. Вочевидь, упорядники розглядають «manu p(roprum)» Малиновського як вказівку на переписувача [3]. Натомість Дмитро Вишневський вважає, що цей курс належить самому Платону Малиновському [4]. Це твердження не суперечить списку префектів, зробленому Макарієм Булгаковим [5]. До речі, в інших публікаціях упорядників (зокрема, В. Андрушка) згаданий рукопис уже атрибутовано як філософський курс П. Малиновського, до того ж без жодної згадки про те, що раніше він був приписаний іншому автору [6].

Трапляються випадки, коли зарадити у визначенні авторства певного рукопису може тільки порівняльний аналіз. Так, в описі Я. Стратій,

В. Андрушка і В. Литвинова Інокентію Поповському приписані такі рукописи: №12 (622/396С), №13 (442п/1706), №14 (443п/1707). Натомість Дмитро Вишневський вважає, що крім цих рукописів І. Поповському належать ще два - ДА/п42 і 150п/18 [7], які в «Описании курсов философии...» атрибутовані як анонімні, написані поза Києвом [8]. При звірці цих рукописів виявилось, що перші три є дійсно різними варіантами одного й того самого курсу, який має назву «Universa Philosophia commentariis scholasticis illustrata doctrinam peripateticam complectens ingenuo auditori Roxolano exposita 1699 (Загальна філософія, роз'яснена шкільними тлумаченнями, що подає перипатетичне вчення, викладена шляхетному роксоланському слухачеві 1699)». Дати, які зустрічаються в рукописі, засвідчують, що він читався з 1699 по 1702 рр., але в рукописі немає жодних вказівок на те, що він читався в КМА і його автором є саме Поповський. Рукопис 150п/18 так само є частиною цього курсу, а саме фізикою (натурфілософією). Але зміст рукопису ДА7п42 цілком відрізняється від вищенаведеного курсу, водночас на аркуші 66 знаходимо заголовок до великої логіки *Disputationes philosophiae in alma Academia Kijovo-Mohilaeano Rosiaca juventuti Propositae et explicatae Anno Domini 1700 et sequenti* (Філософські диспути в благодатній академії руській Києво-Могилянській, запропоновані і викладені в році Божому 1700 і наступних). Припустити, що два курси читались водночас у КМА, неможливо, тому постає питання, чи справді курс № 12 (622/396С), №13 (442п/1706) і № 14 (443п/1707) читався в КМА, чи на аркуші 66 рукопису ДА/п42 допущена помилка при виставленні дати (до речі, це єдина дата, яка зустрічається в рукописі).

Та найбільшу складність у визначенні авторства рукопису становить сам спосіб зберігання курсів - дуже часто в одній рукописній книзі (конволюті) зшиті кілька навчальних курсів або уривки з них. Так, у рукописі ДС/п169, що має назву «Cursus philosophicus in Kollegio Kijovomohileano in genius sapientiae amatoribus explicatus 1729 ad annum 1730 Sub Reverendissimo in Christo Patre Stephano Kalinovsky (Філософський курс, викладений у Києво-Могилянській колегії шляхетним шанувальникам мудрості від 1729 по 1730 рік всечаснішим у Христі отцем Стефаном Калиновським)»³ самому С. Калиновському на

³ В «Описании курсов философии и риторики профессора с. 271 подається назва рукопису ДС/П169, який описаний подається назва з 123п/83.

і в Києво-Могилянській академії в курсі під № 69 123п/83 на під №70 на с 292, натомість в описі курсу №70 ДС/п169

лежать тільки перших 32 аркуші, що містять першу частину логіки - *діалектику*, натомість подальша частина рукопису (*велика логіка, метафізика і фізика*) належить до курсу Сильвестра Кулябки, як засвідчує порівняння з рукописом ДА/п50, чия належність Кулябці не викликає сумніву і засвідчується назвою «Cursus philosophicus ingenius sapientia amatoribus academia Kijovo-Mohylo-Zaborovsciana iteratim expositus nec non scholasticis commodationibus tritus anno Domini 1737 ex die Septembris 19 pâtre Sylvestro Kulabca protunc philosophiae scholarumque praefecto (Філософський курс для шляхетних шанувальників мудрості Києво-Могилянсько-Заборовської академії, складений з використанням схоластичних творів і розпочатий вдруге 19 вересня 1737 року Божого Сильвестром Кулябкою, на той час префектом філософії і шкіл)». Як бачимо, курси С. Калиновського і С. Кулябки мають досить схожі назви, через це, мабуть, були зшиті в одну книгу. Але ця обставина ввела в оману не одного дослідника: так, Дмитро Вишневецький твердить, що в рукописі ДС/п169 логіка і метафізика належить Калиновському, а фізика - С. Кулябці [9], натомість автори «Описання курсов філософії...» твердять, що Калиновському належить повний курс *логіки*, а не лише *діалектика*, а *фізика* - С. Кулябці, проте кому належала *метафізика*, не згадується [10].

У деяких конволютах зшити філософські курси зовсім різних навчальних закладів. Так, рукопис із шифром 116п/67 складається з *діалектики*, написаної в 1723 році в Києво-Могилянській академії, потім *логіки, метафізики і фізики*, написаної того ж 1723 року, але в Перемишльській єзуїтській колегії отцем Станіславом Попелем, і прочитаної префектом КМА Іларіоном Левицьким у 1725 році, а також «моральних питань», написаних єзуїтом Гошовським. Такі випадки надзвичайно утруднюють опрацювання рукопису. У випадку із згаданим рукописом особливих труднощів не виникає, адже кожна з

його частин має назву, де чітко зазначено їм я автора, проте більшість рукописів, на жаль, цих атрибутів позбавлена.

Як бачимо, проблема атрибутування рукописів філософської спадщини КМА є досить складною. Для того, щоб її вирішити, потрібно встановити чіткі критерії атрибутування. Однак у книзі «Описание философских и риторических курсов профессоров Киево-Могилянской академии» не дається ніяких вказівок щодо того, на основі яких критеріїв автори визначали авторство рукописів. Тому це призводить до непорозумінь. Так, на початку ХХ ст. вихованець КДА Дмитро Вишневецький опрацював 79 курсів, що читались професорами КМА в першій половині ХVII ст. [11]. З них 13 зберігались у Чернігівській семінарії, Петербурзькій академії, Смоленській та Іркутській семінаріях. Решта (66) курсів зберігались на той час у Києві (тепер - Інституті рукописів НБУВ). З цих 66 рукописних 3 зовсім не відображено в «Описании философских курсов...»⁴ і 4 віднесено до таких, що були написані поза Києвом⁵. Однак з усієї решти (59), що приписується професорам Києво-Могилянської академії як Д. Вишневецьким, так і Я. Стратій, В. Андрушком і В. Литвиновим, 8 курсів приписується різним професорам⁶. Також треба зауважити, що кілька курсів (3), які були ідентифіковані Д. Вишневецьким в «Описаний...», визнані як анонімні⁷. Окрім того, ряд курсів, які містять у собі тільки діалектику, не було описано Вишневецьким, оскільки вони читалися в риторичному класі⁸. Отож приблизно в 30 % курсів є розбіжності щодо ідентифікації рукописів між двома описами. Це свідчить про те, що робота в первинній фазі вивчення спадщини професорів КМА ще не цілком виконана. Тому є потреба визначити чіткі критерії, на основі яких можна стверджувати, що той чи інший рукопис належить конкретному професору КМА і датується певним роком.

Такими критеріями можуть служити чіткі вка-

⁴ Відсутні в «Описаний...» курси, зокрема ДА/п564, приписуються Д. Вишневецьким І. Ярошевицькому; ДС/п156 - Й. Волчанському; ДА/п565 - Г. Кониському.

⁵ Курси № 123 (ДА/п42) і № 124 (150/П18), що приписуються Д. Вишневецьким І. Поповському; № 126 (626п/421), що приписується Х. Чарнуцькому; № 155 (ДА/п54), що приписується Г. Кониському.

⁶ Курси № 15 (625/400С) і № 16 (624/399С) приписуються Д. Вишневецьким Х. Чарнуцькому, а в «Описаний...» Й. Туробойському; курси № 20 (627/403С), № 22 і 29 (444/п1704) приписуються Д. Вишневецьким І. Ярошевицькому, а в «Описаний...» Х. Чарнуцькому; курси № 41 (447/п1703) і № 42 (450/п1708) приписуються Д. Вишневецьким П. Малиновському, а в «Описаний...» Й. Волчанському; курси № 43 (ДС7п166) і № 56 (115п/75) приписуються Д. Вишневецьким П. Малиновському, а в «Описаний...» І. Левицькому.

⁷ Курси № 34 (446п/1701) і № 35 (103п/60) за Д. Вишневецьким належать Сильвестру Пиновському; курс № 71 (ДС/п170) за Вишневецьким належить Єроніму Миткевичу.

⁸ Курси № 19 (ДА/п419), № 31 (ДС/п160), № 75 (ДА/п425), № 83 (ДА/п427).

зівки в самому рукописі (в його назві або інших місцях), де зазначено ім'я професора, те, що він був написаний у КМА, і рік написання. Рукописи, в яких відсутня вказівка на їхнього автора, але відомо рік написання і те, що вони були прочитані в КМА, можна приписати певному викладачеві, якщо існують певні історичні джерела, які підтверджують, що даний професор викладав філософію у такому-то році. Рукописи, в яких відсутні будь-які відомості про автора, можна приписати певному викладачеві академії тільки тоді, коли на основі порівняльного аналізу з іншими ідентифікованими рукописами можна ствердити, що це два варіанти одного й того самого курсу.

Також слід зауважити, що між рукописами, які було в описі Я. Стратій, В. Андрушка і В. Литвинова, визначено як такі, що читалися поза межами КМА, і тільки близько 50 з них мають підтвердження, в якому навчальному закладі вони були прочитані, решта здебільшого є збірками різних неповних курсів, тому існує велика ймовірність, що частина їх належать професорам КМА. Для того, щоб їх ідентифікувати, потрібно провести порівняльний аналіз з іншими, вже атрибутованими курсами.

Вирішення цих питань слугуватиме достатньою базою для подальшого вивчення філософської спадщини професорів КМА.

1. Стратий Я. М., Литвинов В. Д., Андрушко В. А. Описание Курсов философии и риторики профессоров Киево-Могилянской академии.- К.: «Наукова думка», 1982.- С. 152-324.
2. Булгаков Макарий. История Киевской Академии.- Спб., 1843.-С. 160-161; Вишевский Д. Киевская Академия в пер. пол. XVIII ст. (Новые данные, относящиеся к истории этой Академии за указанное время).- К., 1903.- С. 29; Петров Н. И. Киевская Академия во второй половине XVII века.- К., 1895.- С. 72.
3. Стратий Я. М., Литвинов В. Д., Андрушко В. А. Вказ. праця.- С. 239.
4. Вишевский Д. Вказ. праця.- С. 195.
5. Булгаков Мак. Вказ. праця.
6. Андрушко В. О., Серяков В. О. Стаття Малиновський Павло у вид.: Києво-Могилянська академія в іменах, XVII-XVIII ст.: Енцикл. вид. / Упоряд. З. І. Хижняк; За ред. В. С Брюховецького.- К.: Вид. дім «КМ Академія», 2001.- С. 351.
7. Вишевский Д. Вказ. праця.- С. 188-189.
8. Стратий Я. М., Литвинов В. Д., Андрушко В. А. Вказ. праця.- С. 331.
9. Вишевский Д. Вказ. праця.- С. 198.
10. Стратий Я. М., Литвинов В. Д., Андрушко В. А. Вказ. праця.- С. 292.
11. Вишевский Д. Вказ. праця.- С. 185-204.

Mykola Symchych

PROBLEM OF IDENTIFICATION OF THE MANUSCRIPT COURSES BY THE PROFESSORS OF KYIV-MOHYLA ACADEMY (17th-18th centuries)

In the article author develops criterions of attribute manuscripts of 17th — 18th centuries to professors of Kyiv-Mohyla Academy and identification their authorship.